

Хорошун О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Мартирисян Л. С.,
студент 2 курсу магістратури
юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОНЯТТЯ ВИПРАВНИХ РОБІТ ЯК ВИДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

CONCEPT OF CORRECTIONAL WORKS AS A CRIMINAL PUNISHMENT

У статті проаналізовано правову природу та сутність покарання у виді виправних робіт. Розглянуто історію виникнення і становлення виправних робіт як виду покарання в Україні та його правове регулювання. Представлені існуючі в юридичній науці поняття виправних робіт. Проведено аналіз цього виду покарання. На підставі викладеного запропоновано нове визначення поняття.

Ключові слова: кримінальне покарання, виправні роботи.

В статье проанализирована правовая природа и сущность наказания в виде исправительных работ. Рассмотрена история возникновения и становления исправительных работ как вида наказания в Украине и его правовое регулирование. Представлены существующие в юридической науке понятия исправительных работ. Проведено анализ данного вида наказания. На основе изложенного предлагается новое определение понятия.

Ключевые слова: уголовное наказание, исправительные работы.

The article analyzes the legal nature and essence of punishment in the form of correctional work. The development and establishment of correctional works as a form of a punishment in Ukraine and its legal regulation are considered. The concept of correctional labor existing in legal science is presented. The analysis of this type of punishment. On the basis of the above, a new definition of the concept is proposed.

Key words: criminal punishment, correctional works.

Актуальність теми. В останні декілька десятиліть у різних країнах світу намагаються знайти вирішення проблеми пошуку покарань, альтернативних позбавленню волі, щоб найменшим чином обмежувати права та свободи засудженого. Виправні роботи – це альтернативні позбавленню волі покарання, тому застосування цього покарання зменшує кількість засуджених до позбавлення волі і, відповідно, як карає засудженого, так і втілює в собі принцип гуманізму й захищає права та свободи людини. Для визначення основних ознак і сутності цього виду покарання потрібно дати визначення поняттю «покарання у виді виправних робіт».

Покаранню у вигляді виправних робіт присвячено чимало наукових досліджень. Особливо треба відзначити роботи таких учених, як І.Г. Богатирьов, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, С.І. Комарицький, А.С. Мацко, М.І. Мельник, О.С. Міхліна, В.Г. Павленко, О.В. Ткачова, В.О. Уткін, О.В. Філімонов, С.І. Халिमон, С.В. Черкасов, С.В. Чубраков та інші.

Метою статті є комплексний аналіз покарання у вигляді виправних робіт і надання нового визначення цьому поняттю. Основними завданнями для досягнення мети є призначення й виконання покарань у виді виправних робіт, що охоплює вивчення історичних аспектів застосування цього виду покарання, змісту й характерних рис і надання нового визначення поняттю.

Виклад основного матеріалу. В основу історико-правового аналізу інституту ухилення від покарання у вигляді виправних робіт покладено запропоновану професором І.Г. Богатирьовим періодизацію історичних етапів розвитку кримінально-виконавчої системи України, яка стосувалася формування та забезпечення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а саме: становлення кримінально-виконавчої системи (1917–1930), репресивної практики застосування покарань (1930–1953), гуманізації кримінально-виконавчої сфери (1953–1990), сучасного стану кримінально-виконавчих правовідносин (з 1990 р.) [1, с. 27].

У системі кримінальних покарань виправні роботи належать до основних і мають багаторічну практику застосування. У науці кримінально-виконавчого права є різні погляди на історію виникнення примусових робіт, які надалі сприяли появі таких видів кримінальних покарань, як виправні роботи. Виправні роботи як вид покарання без позбавлення волі в перші роки його застосування в Україні мали назву «обов'язкові роботи», «суспільні роботи», а в деяких законодавчих актах – «примусові роботи» [2, с. 12].

Нормативно-правовою основою застосування виправних робіт без позбавлення волі стало Тимчасове положення, прийняте Народним комісаріатом юстиції від 16 квітня 1920 р., у якому зазначалося, що громадські примусові роботи без позбавлення

волі треба застосовувати тільки щодо осіб, які вчинили «незначні проступки», на строк не більше ніж два роки. У 1922 р. постановою ВЦВК було введено в дію Кримінальний кодекс УРСР, який уперше на законодавчому рівні закріпив вичерпний перелік видів покарань та інших заходів соціального захисту. Виконання примусових робіт без утримання під вартою покладалося на бюро примусових робіт. Відповідно до ст. 35 КК УРСР 1922 р. примусові роботи без утримання під вартою призначались на строк від семи днів до одного року та поділялись на такі види: 1) роботи за спеціальністю з пониженням тарифного розряду, з обов'язковими понаднормовими роботами з переміщенням до іншої установи, в іншу місцевість або підприємство; 2) роботи некваліфікованої фізичної праці із зазначенням у вироку суду строку та форми примусових робіт [3, с. 275–276].

Другий період історії розвитку виправних робіт був пов'язаний із покаранням у вигляді позбавлення волі. Держава не займалася на законодавчому рівні розробленням нормативної бази стосовно покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, вважаючи це питанням другорядним. Основними нормативними документами, що регламентували відбування покарання у вигляді виправних робіт, були відомчі акти союзного НКВС. Покарання у вигляді виправних робіт призначалося як основне при виправно-трудо-вій установі. Організація примусових робіт і керівництво ними покладалося на Управління виправно-трудо-вих установ НКВС УРСР. Так, відповідно до положення «Про функції відділів місць ув'язнення обласних управлінь НКВС УСРР та міськрайапаратів по лінії системи виконання покарань» від 29 жовтня 1935 р., на відділення виправних робіт покладалося керівництво роботою із залучення до праці засуджених та укладення угод із господарськими організаціями [1, с. 38].

Початком упровадження гуманістичних засад у кримінально-виконавчій системі України були 1953–1990 рр. У 1960 р. Верховною Радою УРСР прийнято Кримінальний кодекс УРСР, ст. 23 якого містила чіткий перелік основних і додаткових видів покарання. Виправні роботи без позбавлення волі застосовувались як основне покарання на строк від одного місяця до одного року з відбуванням покарання за місцем роботи засудженого або в інших місцях, визначених органом, на який покладено обов'язок виконання цього виду покарання, але в районі проживання засудженого з урахуванням його працездатності та, за можливістю, спеціальності. Порядок відбування виправних робіт без позбавлення волі встановлювався відповідно до норм Виправно-трудо-вого кодексу (далі – ВТК) 1970 р. Так, на орган, що видав виконанням виправних робіт без позбавлення волі, у разі порушення засудженим установленого порядку та умов відбування покарання у вигляді виправних робіт покладалось застосування таких видів стягнень: зауваження, догана, попередження, привід [4].

У сучасному вигляді виправні роботи існують із 2001 р., з моменту прийняття нового Кримінального

кодексу України. Отже, відповідно до ст. 57 Кримінального кодексу України покарання у вигляді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт проводяться відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від десяти до двадцяти відсотків. Конкретний розмір відрахувань встановлюється у вироку суду та залежить від тяжкості вчиненого злочину, особи злочинця та інших обставин і факторів, які характеризують діяння та особу засудженого. Вказані положення є загальним правилом щодо виправних робіт [5].

У кримінальному законодавстві немає визначення «покарання у вигляді виправних робіт». У літературі наводяться різні види визначення виправних робіт.

Наприклад, Р.Р. Галіакбаров вважає, що виправні роботи – це міра покарання, сутність якої полягає в примусовому залученні засудженого до праці на строк, зазначений у вироку, із відрахуванням певної частини заробітку в доход держави [6]. А на думку Б.М. Леонтєва, змістовна сторона виправних робіт без позбавлення волі полягає в тому, що засуджений до цієї міри покарання зазнає виправно-трудо-вого й виховного впливу переважно за попереднім місцем роботи та завжди за своїм місцем проживання без ізоляції від суспільства [7, с. 225].

Ю.А. Пономаренко надає інше визначення, вказуючи, що виправні роботи – це основний вид покарання, який полягає не в обмеженні лише трудових прав засудженого шляхом покладання на нього обов'язку працювати в певному місці, а і його права власності шляхом відрахування частини його заробітку в дохід державного бюджету [8, с. 112].

Для того щоб визначити, які особливості притаманні виправним роботам і що вирізняє цей вид покарання, визначимо її особливості.

Основні ознаки покарань у вигляді виправних робіт [9, с. 225]:

- виправні роботи виконуються за місцем основної роботи засудженого;
- із суми заробітку засудженого проводиться відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від 10 до 20 %;
- стосовно виправних робіт у кримінально-виконавчому законодавстві передбачено застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, засуджених до цього покарання;
- строк відбування цього покарання встановлюється в межах від шести місяців до 2-х років;
- у процесі виконання виправних робіт безумовним учасником є власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, де засуджена до цього виду покарання особа продовжує працювати, водночас відбуваючи покарання;
- призначається тільки як основне покарання.

Так, у ст. 57 Кримінального кодексу України зазначено, що покарання у вигляді виправних робіт не застосовуються до вагітних жінок і жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти

років, і тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування [5].

На сучасному етапі розвитку кримінально-правової думки деякі вітчизняні криміналісти вважають, що виправні роботи як вид покарання загалом мають економічний характер, оскільки породжують майнові наслідки, зменшуючи заробіток засудженого, та побічно обмежують можливості професійної кар'єри винного [10, с. 39].

Обов'язковим елементом покарання у вигляді виправних робіт є утримання (відрахування) із суми заробітку засудженого, які провадяться в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від 10 до 20 % (ч. 1 ст. 57 КК). Відрахування провадяться з усієї суми заробітку (без виключення з цієї суми податків та інших платежів незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами) за кожний відповідний місяць під час виплати заробітної плати. Порядок провадження відрахувань встановлений ст. 45 КВК. Аналіз цієї норми дає нам підстави приєднатися до думки тих науковців, які стверджують про примусовий характер вилучення (утримання) в засудженого встановленого вироком суду відсотка відрахування із суми заробітку [11, с. 771]. Адже кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за правильністю та своєчасністю відрахувань сум у доход держави, проведення яких є обов'язком власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу (ч. 1 ст. 44 КВК) [12].

Т.Ю. Погосян вважає, що виправні роботи – це залучення засудженого до праці з відрахуванням певної частини його заробітку в доход держави. Подібне за суттю тлумачення наводить і В.А. Нерсисян, з погляду якого виправні роботи як вид кримінального покарання полягають у примусовому залученні засудженого до праці за основним місцем роботи на строк, визначений вироком суду, з відрахуванням у доход держави певної частини заробітку [13].

Дещо інакше розуміє їх О.С. Пироженко, визнаючи виправні роботи кримінальним покаранням, яке застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, та полягає в примусовому залученні засудженого за місцем роботи до праці та застосуванні обмежень майнового характеру шляхом відрахування в доход держави певного відсотка заробітку, трудового характеру шляхом заборони звільнитися з попереднього місця роботи за власним бажанням без дозволу контролюючого органу та особистого характеру шляхом заборони виїжджати за межі держави без дозволу контролюючого органу та необхідності періодично з'являтися на реєстрацію, а також тягне судимість [11].

Деякі вчені взагалі сумніваються у тлумаченні змісту виправних робіт як покарання, що здійснює виправно-трудоий вплив на засудженого, вважаючи їх узагалі лише «майновим стягненням», «замаскованим штрафом», «замаскованим штрафом, що стягується в розстрочку». На думку Ю.В. Бауліна, наявність у КК виправних робіт – це перехідне явище. Учений зауважує, що в кінцевому результаті треба буде відмовитися від цього покарання, встановивши замість нього різновид штрафу [14]. А В.В. Сташис узагалі називає виправні роботи спеціальним видом штрафу [15, с. 615].

Приєднатись до наведених вище визначень виправних робіт не доцільно. У виправних роботах кара полягає не у праці як такій, бо засуджена особа не змінює місце роботи. Факт покарання полягає у виникненні судимості, стягнень із заробітку, негативного морального становища особи від імені держави та неможливості залишити роботу за власним бажанням. Водночас захищаються права засудженого з обмеженнями. Засуджені отримують чергові відпустки, стаж роботи під час покарання включається в загальний трудовий стаж.

У кримінальному законодавстві України виправні роботи є на п'ятому місці за практикою застосування, це досить гуманний альтернативний реальному позбавленню волі вид кримінального покарання. Будучи засудженою до позбавлення волі, особа зазвичай звільняється з місця роботи, а знайти собі достойну роботу після звільнення, як свідчить практика, надзвичайно важко. Тому в умовах ринкової економіки та масового безробіття перспектива цього покарання, яке дає змогу оминати психологічно важкі моменти звільнення та подальшого пошуку роботи, сьогодні чітко визначена в новому Кримінальному кодексі України, про що свідчить збільшення кількості статей, санкції яких передбачають покарання у вигляді виправних робіт [16].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що виправні роботи як вид кримінального покарання мають давню історію. За період існування цей вид покарання змінив багато назв, але не змінив свої особливості. Сьогодні основними ознаками виправних робіт є те, що засуджений працює за місцем своєї роботи, з відрахуванням коштів у доход держави, не маючи змоги звільнитися із роботи за власним бажанням. Головною особливістю виправних робіт є те, що засуджений бере участь у суспільно корисній праці, але при цьому не ізолюється від суспільства.

Зважаючи на викладене, зазначимо, що виправні роботи – це кримінальне покарання, яке застосовується до особи, винної в злочинному діянні, та полягає в залученні засудженого за місцем роботи до праці, з якої не можна звільнитися за власним бажанням без дозволу контролюючого органу, та з обмеженнями майнового характеру шляхом відрахування певного відсотка із суми заробітної плати в доход держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богатирьов І.Г. Теорія та практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія. К.: Атіка, 2005. 312 с.
2. Богатирьов І.Г. Виправні роботи як вид покарання: Кримінальні, кримінологічні та кримінально-виконавчі проблеми: монографія. К.: МП Леся, 2002. 139 с.
3. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України. К.: Говард Пресс, 1999. Т. 2. Ч. 1. 456 с.
4. Бандоля Л.Г. Історико-правовий аналіз запобігання ухиленню від відбування покарання у вигляді виправних робіт. Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. 2010. № 1.
5. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 57. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Саратов, 1997. С. 292.
7. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. Москва: Юрист, 1999. 480 с.
8. Пономаренко Ю.А. Виды наказаний по уголовному праву Украины: монография. Х.: ФИНН, 2009. 344с.
9. Ткачова О.В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт: монографія. Х.: Право, 2010. 192 с.
10. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України: навч. посібник. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 152 с.
11. Пироженко О.С. До проблеми законодавчої регламентації виправних робіт як виду кримінального покарання. Форум права. 2011. № 1. С. 771–778.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3–4.
13. Иванова А., Бондарь С. Практика назначения и исполнения наказания в виде исправительных работ без лишения свободы. Советская юстиция. М., 1984. № 22.
14. Баулін Ю.В. Виправні роботи у проєкті КК України. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. 2001. № 6. С. 199–203.
15. Сташис В.В. Основні новели Кримінального кодексу України. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2–3. С. 612–626.
16. Козакова О.А. Кримінальні покарання, не пов'язанні з позбавленням волі: теорія та практика реалізації. Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. 2012. № 2 (3). С. 87.